

Nástěnné malby v presbytáři kostela Povýšení sv. Kříže ve Františkových Lázních

BcA. Zdenka Lebedová

KONTAKT: z.lebedova@seznam.cz

Národní památkový ústav
ústřední pracoviště v Praze

FRANTIŠKOVY LÁZNĚ A KOSTEL POVÝŠENÍ SV. KŘÍŽE

Založení místních lázní je datováno protokolem císaře Františka I. ze dne 27. 4. 1793, v roce 1807 jsou lázně přejmenovány na Františkovy. Římskokatolický farní kostel Povýšení sv. Kříže ve Františkových Lázních byl postaven v letech 1812-1820 a slohově spadá do období klasicistní výstavby centra s lázeňskými domy, kolonádami, altány s prameny a parky. Od roku 1992 je součástí Městské památkové rezervace a kulturní památkou.

Interiér kostela Povýšení sv. Kříže je jednoduše členěn na hlavní loď s rovným stropem, čtvercový presbytář ukončený apsidou, předsíň se zpovědnicí v západní části a dvě sakristie po stranách presbytáře. Výzdobu této jednodušší stavby tvořila výmalba umělého mramoru na římsách, obloucích a na dřevěném oltáři, dekorativní pásy s rostlinnými ornamenty, ornamentální zrcadla na stropech a dvoubarevně členěné plochy. Až z pozdějšího období pochází figurální výzdoba presbytáře: malíř Vilém Kandler byl pověřen, aby vyzdobil apsidu presbytáře nástěnnými malbami, které by se tématicky věnovaly zasvěcení kostela – Svatému Kříži (*obr. 1*).¹

MALBY V APSIDĚ PRESBYTÁŘE

V konše apsidy je centrálně umístěna pětice nadživotních postav na modrém pozadí: uprostřed sedící Bůh Otec se zlacenou svatozáří, na jeho hrudi Duch Svátý v podobě letící holubice, po stranách se vznášejí vždy dva andělé se sepjatými nebo zkříženými rukama. Všechny postavy jsou oblečeny do bohatě zřasených drapérií, jejichž rozevlátost vzbuzuje dojem vznášení se. Pod malbou je umístěn dřevěný oltář s plastikou Krista na kříži, ke kterému směřuje pohled a otevřená náruč Boha Otce. Pod krucifixem na oltáři klečí dva andělé, postavy na oltáři i kříž jsou zlaceny. Na stěně apsidy jsou po stranách oltáře umístěny dvě postavy v malovaných nikách: na evangelijní straně Svatá Helena a naproti její syn císař Konstantin Veliký. Oba jsou obráceni k oltáři (*obr. 1*).

Všechny tři malby byly provedeny na čerstvou vápennou omítku (nátěr), do které byla přidána sádra. Do tohoto ještě vlhkého hlazeného podkladu, na kterém jsou patrné denní plány, byla vyryta pomocná podkresba, která zachytila i jemnější detaily v obličejích postav. Pigmenty byly pojeny vápnem s malou příměsí bílkovinného pojiva, pravděpodobně klišu. Svatozář Boha v konše byla zlacena plátkovým zlatem (překryta bronzem při pozdějších úpravách). Světle modré pozadí horní malby v konše bylo malováno umělým ultramarínem na již suchou omítku.²

AUTOR A DATOVÁNÍ MALEB

Autorem všech maleb v apsidě je malíř Vilém Kandler.³ Jeho signatura je umístěná na stuze anděla vpravo od Boha Otce v konše (z pohledu diváka, *obr. 2*). Nápis byl dočištěn a přečten následovně: *Wilh. Kandler inv. et pinx.*⁴ Jako letopočet vzniku malby bývá v literatuře uváděn rok 1853.⁵ Pod uvedenou signaturou je však zřetelná datace 1854 (*obr. 2*). Číslovky jsou stylem i barvou písma shodné se signaturou: původní signatura i datace byly napsány štětcem červenou barvou.

1 Za provedení maleb byla Vilémovi vyplacena částka 1200 zlatých z náboženského fondu.

2 Barevné vrstvy na krajích figur, malované do vlhké omítky, byly překryty ultramarínem z pozadí, viz níže *Laboratorní zpráva*.

3 Vilém Kandler se narodil v roce 1816 v Chrastavě v severních Čechách, studoval na pražské Akademii a věnoval se kresbě a malbě oltářních a jiných obrazů a nástěnných maleb s církevní tematikou, historickým námětům, malbě krajin i architektury. Studoval staré i soudobé malířství v Praze a po Evropě a tvořil mimo Prahu především v severozápadních Čechách (Karlovy Vary, Zákupy, Chomutov, Kadaň, Žatec, Chrastava a mnoho dalších). Zemřel v Praze roku 1896.

4 Překlad těchto latinských zkratk za jménem: *navrhl a namaloval*.

5 Literatura s datací 1853 viz např. *Umělecké památky Čech A/J*, (red. E. Poche) Praha 1977, str. 346 nebo R. Zozulák, Malíř Vilém Kandler. *Památky – příroda – život*, roč. 30, 1998, č. 4, str. 104–107.

DŘÍVĚJŠÍ OPRAVY A RESTAURÁTORSKÉ ZÁSAHY

Malba v konše byla patrně několikrát opravována. Při průzkumu pomocí UV-lampy byla zřetelná řada přemaleb, které zakrývaly místa s porušenou barevnou vrstvou. Mohlo k tomu dojít v roce 1925, kdy je datován přípisek o renovaci maleb umístěný pod Kandlerovou signaturou. Je napsán majuskulemi, štětcem černou barvou: RENOV. A. FRIEDL 1925. Podepsaný renovátor maleb A. Friedl (o němž nebylo nic bližšího zjištěno) obtáhl štětcem s černou barvou také původní Kandlerovu signaturu s datací (obr. 2). Také světle modré pozadí bylo přemalováno, a to směsí tmavě modré se zinkovou bělobou, která místy zakryla okraje figur. Zakryté okraje malby pak byly v rámci restaurátorských prací vyčištěny.

V roce 1936 byl kostel upravován, změněn byl jeho interiér, respektive barevná úprava stěn a stropů. V té době byly zřejmě malířsky upravovány dvě dolní protějškové figury, které byly čištěny a doplňovány retušemi.⁶ Také orámování těchto dvou výjevů, původně provedené na suchou omítku, bylo přemalováno a změněno. Nová výmalba zmenšila obě zrcadla zejména v horní části oblouku. Jejich původní tvar byl obnoven během restaurování. Vzhledem k fragmentárnímu dochování původního rámečku a ke změně celé barevnosti v interiéru, prováděné souběžně s restaurováním, bylo orámování provedeno zcela nově, pouze respektuje původní tvar nik s postavami.

Všechny tři nástěnné malby byly v průběhu 20. století vícekrát opravovány v důsledku jejich špatného stavu a také přelakovány – to nejpozději do 70. let. V odebraném vzorku byl jako lak prokázán polymer na bázi polyvinilacetátu, který se jako závěrečný obrazový lak používal ve větší míře od 30. let 20. století. Mohl být tedy použit například v roce 1936 při výše zmíněné úpravě interiéru a maleb.

Další opravy výmaleb interiéru byly prováděny v 70. letech 20. stol. a při nich, jak už bylo zmíněno, byly dvě dolní figury Sv. Heleny a Konstantina zcela zakryty klišovými barvami. V této podobě zůstal interiér až do konce 20. století.

ZÁVĚR

Na jaře roku 2003 byly zjištěny závady ve střešní krytině. V tomtéž roce začala farnost (zastoupená páterem Mgr. Janem Janečkem, O. Cr.) s přispěním finančních prostředků akciové společnosti Lázně Františkovy Lázně a s dotacemi z programu Regenerace městských památkových rezervací s opravou střechy a následnou opravou promočených stropů v lodi kostela. Postupně byla celoplošně opravena výmalba interiéru kostela a v roce 2004 byly zahájeny restaurátorské práce na dekorativních i figurálních malbách stropu a stěn. Při renovaci vnitřní výzdoby kostela byly dvě protějškové malby na stěně apsidy „znovuobjeveny“ a částečně odmyty. Po ukončení rekonstrukce barevné výzdoby celého interiéru byly malby na stěnách zcela odkryty a v letech 2004–2005 byly všechny tři výjevy restaurovány.⁷

LITERATURA A JINÉ ZDROJE

- Janeček J., Kostel Povýšení sv. Kříže je skoro do Velikonoc uzavřen. *Františkolázeňské listy*, roč. XIII, leden 2005, str. 11.
- Thieme-Becker, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zu Gegenwart*. Leipzig 1992, str. 518–519.
- Toman P., *Nový slovník československých výtvarných umělců I*. Ostrava 1993 (2. vyd.), str. 460–461.
- Zozulák R., Malíř Vilém Kandler. *Památky – příroda – život*, roč. 30, 1998, č. 4, str. 104–107.
- *Zur Feier des 100jährigen Jubiläums von Kaiser Franzensbad*. Franzensbad 1893.

Konec stuhu, na které je Kandlerova signatura s datací a záznam o renovaci, stav v průběhu restaurování, 2005. (obr. 2)

< Pohled do presbytáře kostela s malířskou výzdobou V. Kandlera z roku 1854, stav po restaurování, 2005. (obr. 1)

BAREVNÉ REPRODUKCE TĚCHTO NÁHLEDŮ NALEZNETE V OBRAZOVÉ PŘÍLOZE V ZÁVĚRU SBORNÍKU (NA STRANĚ 49).

⁶ Jejich stav však nebyl tak dobrý, barevná vrstva byla místy zcela setřena a přes provedené opravy byly nakonec asi v roce 1971 zakryty.
⁷ Malbu v konše restaurovaly na podzim 2004 Z. Lebedová a J. Pekárková, viz *Restaurátorská zpráva a dokumentace* z 9. 12. 2004 a malby na stěnách odkryly a restaurovaly v zimě roku 2005 Z. Lebedová, J. Pekárková, Z. Kuřátková, K. Prokopová a E. Šrámková, viz *Restaurátorská zpráva a dokumentace*. Sv. Helena a Konstantin Veliký, dvě protějškové nástěnné malby v presbytáři (1854) ze dne 7. 3. 2005. Přílohou dokumentací je *Laboratorní zpráva* z 19. 1. 2005 (zpracovala D. Pechová a M. Novotná), která shrnuje výsledky analýz provedených na složení pojiva barev a podkladu a použitých pigmentů. Všechny tyto zprávy jsou uloženy na NPÚ ÚOP v Plzni, na Římskokatolickém farním úřadě ve Františkových Lázních a v archivu restaurátorky Z. Lebedové.

Nástěnné malby v presbytáři kostela Povýšení sv. Kříže ve Františkových Lázních

BcA. Zdenka Lebedová

4

Pohled do presbytáře kostela s malířskou výzdobou V. Kandlera z roku 1854, stav po restaurování, 2005. (obr. 1)

Konec stuhy uvázané v pase anděla vpravo od Boha Otce, na které je Kandlerova signatura s datací a záznam o renovaci v roce 1925, stav v průběhu restaurování, 2005. (obr. 2)